

Michał Fiedler

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Wilno – od starożytności do średniowiecza

Pomiędzy III - II tysiącleciu p.n.e. ziemie litewskie zostały zasiedlone przez indoeuropejskie plemiona przybyłe z południa i południowego zachodu. Jednak zanim nastąpiły wśród nich wewnętrzne podziały, od połowy pierwszego tysiąclecia n.e. ustępowały swoje terytoria pod wpływem Słowian, wcześniej bowiem zajmowali tereny dzisiejszej Białorusi. Już od epoki kamienia obserwuje się coraz wyraźniejsze różnice między Bałtami wschodnimi a zachodnimi, które w kolejnych latach znacznie się nasilały. Natomiast do V – VIII w. ukształtowały się wszystkie związki plemienne Bałtów, znane z późniejszych źródeł pisanych. Przez starożytnych rzymian nazywani byli Estami, z którymi handlowali bursztynem. Najwcześniej w źródłach pisanych pojawili się zachodni Bałtowie, czyli Prusowie i pokrewne im plemiona jak Jaćwingowie i Kurowie. W źródłach krzyżackich ziemią Prusów określa się obszar między Wisłą a Niemnem. Na północ od Dźwiny, mieszkało jeszcze jedno duże plemię bałtyckie – Ladgalowie, Łotysze. Na pozostałym wschodnim obszarze dzisiejszej Litwy i północno-zachodniej Białorusi, między Świątą i środkowym biegiem Niemna na zachodzie, do jezior Svyriai i Narutis na wschodzie, istniała kultura kurhanów wschodniobałtyckich. Kurhany te wznosili plemiona litewskie¹.

Podsumowując na zachodzie żyły ludy pruskie i jaćwieskie, na wschodzie protoplaści późniejszych Łotyszy, natomiast w centrum Żmudzini i Litwini. Litwa długo leżała na uboczu od głównych ośrodków cywilizacji, z dala od wielkich potęg politycznych, co miało dobre i złe strony. Złem było opóźnienie cywilizacyjne Litwy, wynikające z jej oddalenia od wielkich ośrodków kulturalnych, dobrem – utrzymanie niezawisłości, gdyż najbliższe i nie pozbawione zaborczości organizmy państwowe – Ruś i Polska, we wczesnym okresie państwowości litewskiej nie były w stanie podjąć skutecznej ekspansji na daleką i trudno dostępną Litwę².

Pierwsze wzmianki w źródłach pisanych o Litwie pojawiają się dopiero w IX w. *Roczniki kwedlinburskie* opowiadają o podróży innego biskupa, Brunona Bonifacego, który w **1009 r.** udał się na pogranicze litewsko-ruskie, aby chrzcić Litwinów. Miał tam ochrzcić Litewskiego przywódcę Netimera. Jest to pierwsza wzmianka w źródłach pisanych o Litwie. Następnie już

¹ Z. Kiaupa, *Historia Litwy: od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, Warszawa 2007, s. 25-26; J. Ochmański, *Dawna Litwa: studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 18-23.

² Z. Kiaupa, *Historia Litwy...*, s. 27.

w 1040 r., 1113 r. i w 1132 r. nazwa Litwa pojawia się w kronikach ruskich, a od XII w. wymieniają ją również inne kraje ościenne. Obecnie uważa się, że nazwa Litwy pochodzi od rzeki Lietauka. Początkowo tą nazwą określano niewielkie plemię, które zamieszkiwało tereny przyległe do tej rzeki. Powstały tu pierwsze ośrodki państwowości wczesno litewskiej: Kiernów, Troki, Wilno³.

Z kilku niepewnych wzmianek w późniejszych kronikach ruskich i karaimskich wynika, że Wilno mgło już istnieć w XII w., a w angielskim z X w. Widsith (Podróżnik) znajduje się nazwa (?) „Witolane and Wilna”, co jest zbieżne z nazwą miasta. Być może dotyczyła ona jednej z grupy osad, wśród których zapewne znajdował się udokumentowany historycznie Krzywy Gród, zapewne założony przez słowiańskie plemię Krywiczów. Później za rządów Mendoga w latach 1238 – 1263 wznosił się on na płaskim szczycie góry u zbiegu Willi i Wilejki, z luźną zabudową schodzącą w dolinę. Chociaż wszystkie ówczesne wydarzenia historyczne, jak przyjęcie chrześcijaństwa w 1251 r., związana z tym prawdopodobnie budowa świątyni i koronacja w 1253 r. miały miejsce w ówczesnej stolicy państwa tj. Nowogródka. Przez ponad pół stulecia po śmierci Mendoga nic o Wilnie nie wiadomo. Pierwszą wzmianką źródłową jest list Giedymina do papieża, datowany na 1323 r. I dopiero książę Giedymin (1315 – 1341) jest uważany za założyciela, a właściwie reorganizatora Wilna, dokąd przeniósł swą siedzibę z Trok. On też prawdopodobnie, podczas prób przejścia chrześcijaństwa w latach 1322 – 1323 mógł zbudować kościół, którego relikty odkryto na miejscu dzisiejszej katedry. W tym okresie Wilno było znanym i jednym z najważniejszych miast rozległego księstwa; odbywał się w nim ożywiony handel, przybyli franciszkanie i dominikanie, którym pozwolono odprawiać nabożeństwa katolickie, obok prawosławnych. A na dwór książęcy przybywali posłowie zagraniczni. Po śmierci Giedymina w 1341 r. i kilkuletnim panowaniu następcy Jawnuty, usuniętego przez braci Kiejstuta i Olgierda, nastąpił okres wspólnych ich rządów w księstwie. Umierając Giedymin podzielił swoje państwo między siedmiu synów. Na wielkie księstwo w Wilnie został wyznaczony Jawnuta. Kiejstut otrzymał Troki, Olgierd, będący już księciem witebskim dostał Krewo. Moniwidowi przypadł Kiernów, a na Rusi Słonim. Narymunt zasiadł w Pińsku, a Koriat w Nowogródka. Ostatni Lubart odziedziczył Wołyń. Z tego podziału dokonanego przez Giedymina wynika pośrednio, że głównymi ośrodkami politycznymi na Litwie etnicznej w pierwszej połowie XIV w. było stołeczne Wilno, Troki, Kiernów i Krewo. Najwidoczniej były to stare ośrodki polityczne, które osiągnęły przodujące znaczenie chyba jeszcze w dobie plemiennej⁴.

³ Eidintas A., *Historia Litwy*, Wilno 2013, s. 45.

⁴ Ibidem, s. 64-70; S. F. Zajęzkowski, *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.*, Lwów 1930, 57 – 62.

Jednak już w 1345 r. Olgierd, z pomocą Kiejstuta obalił Jawnutę i ogłosił się Wielkim Księciem Litewskim. Bracia podzielili się władzą w Litwie. Rezydujący w Trokach Kiejstut rządził (1345 – 1377) Litwą właściwą i prowadził walkę z krzyżakami. Olgierd pozostał w Wilnie i rządził (1345 – 1377) wschodnią częścią księstwa tj. ziemiami ruskimi. Był on sympatykiem kultury ruskiej, skoligaconym z tamtejszymi książętami. Zacieśniły się wtedy stosunki polityczne i handlowe z Rusią skąd przybywali liczni kupcy, rzemieślnicy i duchowni. Prawdopodobnie powstały też cerkwie prawosławne dla ludności białoruskiej, stanowiącej większość mieszkańców miasta. Na tym styku osadnictwa litewskiego i białoruskiego stosunkowo wcześniej pojawił się element polski, nawiązane zostały również kontakty z hanzeatycką Rygą. Pomimo wysiłków Kiejstuta, Krzyżacy przedzierali się często aż do Wilna, które wraz z Trokami zdobyli w 1365 r. niszcząc ogniem prawie dwie trzecie miasta, oraz w 1383 r., kiedy po oblężeniu spalili całe niemal miasto⁵.

Powstałe przed połową XIII i ustabilizowane w XIV stuleciu państwo litewskie za Giedymina oraz Olgierda i Kiejstuta przekształciło się w dwunarodościowe państwo litewsko-ruskie. Składało się ono bowiem z ziem Litwy i Rusi (tereny dzisiejszej Białorusi i Ukrainy), a obejmowało ogromne terytorium około 800 tys km². Z tego jednak na obszar Litwy etnicznej przypadało niewiele ponad 80 tys km², czyli 10% całego państwa. Wobec szczupłości litewskiego obszaru etnicznego siły samej Litwy nie były znaczne, gdyż kraj przy średniej gęstości zaludnienia 4 – 5 osób na km² liczył najwyżej 300 tys. mieszkańców. Toteż państwo litewskie korzystało coraz częściej z sił i zasobów podległych mu ziem ruskich⁶.

We wczesnośredniowiecznej Litwie nie doszło do wytworzenia silniejszego życia miejskiego. Z licznych podgrodzisk wykształciła się w XIV w. dość pokaźna, ale uboga grupa miasteczek, osad typu przejściowego od wsi do miasta. Większych miast właściwie było tylko trzy: Troki, druga po Kiernowie z kolei stolica Giedymina, Kowno oraz przede wszystkim Wilno, występujące od 1323 r. jako miasto królewskie, trzecia stolica Litwy. Trzeba także pamiętać, że stolica w średniowiecznym znaczeniu była czymś zupełnie innym niż w czasach nowożytnych a zwłaszcza nam współczesnych. Władcy niewiele czasu spędzali w jednym miejscu, wędrowali po kraju ustawicznie. W Polsce postępował tak jeszcze Władysław Jagiełło⁷.

Wilno rozbudowane przez Giedymina, który wznosił tu gród książęcy na Górze Turzej, potem Góra Zamkowa. Stołeczne Wilno w XIV w. skupiało główny nurt życia

⁵ Z. Kiaupa, *Historia Litwy...*, s. 89–93.

⁶ Ibidem, s. 104.

⁷ A. Krawcewicz, *Powstanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Białystok 2003, s. 34 – 40.

gospodarczego, społecznego, kulturowego i politycznego Litwy. Utrzymywało żywe stosunki handlowe z zagranicą, z Płockiem, z Rygą, z Prusami i Polską. Kupcy wileńscy działali na całym niemal ogromnym obszarze państwa litewskiego. Już za Olgierda posiadali oni prawo bezmytowego handlu z Kownem, Nowogrodem, Mińskiem, Brześciem, Łuckiem, Kijowem i Smoleńskiem. W Wilnie można było tanio nabyć szereg poszukiwanych na Zachodzie towarów, jak futra czy воск. Stolica Litwy dzięki swoim walorom handlowym była dla cudzoziemców bardzo znaczącym i korzystnym miejscem. Dlatego zaczęli oni osiedlać się tu na stałe i zakładali swoje kantory. Wilno wcześniej nabrało charakteru miasta wielonarodowościowego, gdyż obok Litwinów żyli tu także Rusini w osobnej dzielnicy, byli tu Niemcy z Rygi, Polacy i inni. Władzę nad miastem sprawował namiestnik wielkoksiążęcy, miasto samorządu jeszcze nie posiadało. Samo miasto położone w dolinie między Wilią i Wilenką, było od 1390 r. chronione wałem obronnym. Ponadto miasta strzegły trzy zamki: Wysoki na górze Zamkowej, niedaleko niego Zamek niski, oraz tak zwany Krzywy Gród⁸.

Tron wielkoksiążęcy po Olgierdzie odziedziczył jego syn Jagiełło (1377 – 1401). Uwikłany w walki ze swym stryjem Kiejstutem, a później z jego synem Witoldem, oraz wojny z Krzyżakami, nie mógł wiele uwagi poświęcić stołecznemu miastu. Mógł to uczynić dopiero w następnym okresie swoich rządów, po przyjęciu chrześcijaństwa i korony polskiej, kiedy to na podstawie, rozmaicie interpretowanych postanowień unii w Krewie z 1386 r. powstał związek dwóch państw połączonych osobą wspólnego władcy⁹.

Przyjęcie przez Jagiełłę chrześcijaństwa w Krakowie w 1386 r. i objęcie tronu polskiego przez małżeństwo z Jadwigą staje się punktem zwrotnym, decydującym o dalszych losach Litwy i Polski, a tym samym i Wilna. Chrzest Litwy, rozpoczęty z wielką uroczystością w Wilnie w początku 1387 r. w obecności Jagiełły, a także rozciągnięcie przez Jagiełłę praw i przywilejów polskich na ziemię litewskie, nadanie miastu samorządu (tzw. Prawo magdeburskie) były to fakty, które pchnęły miasto na tory nieoczekiwanego rozwoju, wyznaczając mu rolę drugiej stolicy potężnego państwa Polsko – Litewskiego. Obejmując rządy w Polsce Jagiełło zdecydował o nadaniu Wilnu tych samych praw, jakie posiadała stolica Polski, Kraków. Jagiełło nie zdawał sobie jeszcze w pełni sprawy z form organizacji na prawie magdeburskim. Chodziło mu zapewne przede wszystkim o zrównanie pozycji Wilna z Krakowem, a także o stworzeniu warunków zachęcających obcych kupców i

⁸ Ibidem, s. 41 – 45.

⁹ Ibidem, s. 47.

rzemieślników do osiadania w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wzorem dla miast na prawie magdeburskim na Litwie stały się więc nie miasta niemieckie, ale polskie¹⁰.

W miastach podstawowe znaczenie miało rzemiosło, zaspakajające główne potrzeby miejscowego rynku oraz okolicy. Liczne w nich były karczmy, kramy kupieckie i „kletki” mięsne, istniejące też w coraz liczniejszych miasteczkach. Wilno rozwijało ożywiony handel dalekosiężny. Przywilejami z 1432 r. i 1441 r. zostało zwolnione od myt w 14 najważniejszych miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego, co musiało wpłynąć na wzrost jego obrotów handlowych. A wraz z chrystianizacją zaczęła się tworzyć sieć szkół przykościelnych. Pierwsza z nich powstała przy katedrze wileńskiej po 1387 r., a przed 1397 r., druga w Trokach po 1409 r¹¹.

Założywszy biskupstwo w Wilnie i osadziwszy na nim jako pierwszego biskupa Polaka Andrzeja herbu Jastrzębiec zatroszczył się Jagiełło także o dobra dla kościoła. Katedra wileńska otrzymała rozległe dobra. Przywilejem z 17 II 1387 r. Jagiełło nadawał biskupstwu wileńskiemu włości: Tauroginie z grodem, Dubrowno, Bakszty, Werki, wsi Łabonary i Malaty, oraz część samego miasta Wilna. Posiadłości te składały się z 50 – 60 wsi. W ten sposób Jagiełło na mocy jednorazowej darowizny utworzył pierwsze na Litwie latyfundium. Rozrastało się ono nadal w szybkim tempie dzięki dalszym dotacjom wielkksiążęcym i około 1440 r. obejmowało już ponad 120 wsi. Taką potęgą gospodarczą nie dysponowali wtedy nawet najprzedniejsi bojarzy i kniaziowie litewscy, którzy władali majątkami, złożonymi z kilku lub najwyżej kilkunastu wsi. Biskup wileński stawał się więc prawdziwym magnatem, a do tego jeszcze był pierwszym dostojnikiem państwowym. Ziemie kościelne mogły cieszyć się rzadkim jak na tamte czasy immunitetem skarbowym i sądowym tzw. Ziemie te były zwolnione od wszystkich ciężarów i powinności na rzecz państwa, a także zostały wyłączone spod świeckiego i królewskiego sądownictwa¹².

Pomimo przyjęcia przez Litwę chrześcijaństwa i nawet złożenia w 1387 r. biskupstwa wileńskiego, okres ten rozpoczyna się od krucjaty, w której obok krzyżaków wzięło udział rycerstwo z całej Europy zachodniej. W roku 1390 ogromna armia przez cały czas po spaleniu miasta i zamku dolnego oblega bezskutecznie zamek górny. Podobny napad powtarza się też w 1394 r. Potem jednak przychodzi czas względnego spokoju. Jagiełło po pogodzeniu się z Witoldem w 1392 r. przekazuje mu rządy na Litwie dożywotnio. W 1413 r. Jagiełło w Wilnie ustanawia województwo i kasztelanię, zaś po pożarze w 1419 r. Witold odbudowuje spalony

¹⁰ Z. Kiaupa, *Historia Litwy...*, s. 134 – 139.

¹¹ *Ibidem*, s. 142.

¹² *Ibidem*, s. 146 – 148.

zamek Górny (przebudowuje go w stylu gotyckim) i kościoły. A więc przekształcenie miasta na modłę europejską, rozpoczęte przez Jagiełłę, trwało jakiś czas, a wzorce czerpano z Krakowa. Zarówno Jagiełło jak i jego następcy sprowadzali do Wilna z Krakowa nie tylko księży i urzędników, wojskowych i dworzaków, ale też artystów, rzemieślników i kupców, ustanawiali jarmarki, przyswajając Litwie kulturę życiową, umysłową i moralną Polski. Wpływ tej kultury staje się coraz bardziej widoczny we wszystkich dziedzinach życia. Na miejscu pogaństwa krzewi się wiara chrześcijańska, coraz liczniejsze szkoły, ukoronowane Akademią, a łacina i język polski rozpowszechniają się wśród ludności, wypierając panujące dotychczas zwyczaje i język ruski. Od 1401 r. Władysław Jagiełło wyznaczył na swojego namiestnika na Litwie Witolda, który w imieniu Jagiełły miał tam rządzić jako Wielki Książę. Witold obok Wilna miał też swoją rezydencję także w Trokach. Tam też w warownym zamku przechowywał swój skarb, przyjmował poselstwa oraz zakończył życie w obecności Władysława Jagiełły. Jednak pochowany został uroczyście w katedrze wileńskiej¹³.

Wiek XV jest okresem tworzenia się i stężania Wilna jako miasta stołecznego dla rozległych obszarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jagiellonowie, przywiązani do swojej ojczyzny, popierali energicznie jej rozwój w szlacheckiej rywalizacji z Krakowem, na którym się ustawicznie wzorują. Kazimierz Jagiellończyk, powołany na tron wielkoksiążęcy w 1440 r., potwierdza prawo magdeburskie w 1441 r., nadaje ustawy sądowe, tzw. „Sudiebnik” w 1464 r. i popiera ruch handlowy. Jego następca Aleksander, jako król polski, na stałą swoją rezydencję wybiera Wilno, w którym inicjuje niebywały ruch budowlany, począwszy od swojej siedziby, przebudowuje zamek dolny i opasa murem obronnym miasto ukończonym w 1522 r. W tym też czasie powstaje w Wilnie pierwsza apteka i mennica. Objęcie władzy przez Aleksandra dało okazję do zorganizowania w katedrze wileńskiej uroczystości na wzór koronacji królewskich. Otrzymała ona nazwę „podniesienia” na tron wielkoksiążęcy. Uczestniczyli w niej dostojnicy duchowni i świeccy a ceremonię prowadził biskup wileński. Monarsze wręczono miecz i jabłko, celebrians wieńczył jego skronie czapką wielkoksiążęcą. W 1506 r. Wilno było po raz pierwszy świadkiem pogrzebu królewskiego, obok Witolda, w katedrze wileńskiej, spoczął bowiem Aleksander, który po śmierci Jana Olbrachta (1492 – 1501) połączył godność królewską z wielkoksiążęcą¹⁴.

Za panowania Aleksandra pojawiło się niebezpieczeństwo najazdu kraju ze strony zagonów tatarskich a także zagrożenie od strony Moskwy. Dlatego zapadła decyzja o ufortyfikowaniu Wilna zrealizowana w latach 1503 – 1522. Następca Aleksandra, Zygmunt

¹³ A. Krawcewicz, *Powstanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 52 – 61.

¹⁴ Z. Kiaupa, *Historia Litwy...*, s. 165 – 171.

Stary stwierdził w 1522 r. że całe miasto zostało otoczone kamiennym murem obronnym. Chociaż już w pierwszej połowie XVI w. miasto nie mieściło się w obrębie murów. Liczył on 3 km długości. Większa część budynków Wilna była drewniana, a nad nimi górowały murowane kościoły. Do wnętrza prowadziły bramy, z czasem było ich dziewięć i dwie furty. Nowością w życiu Wilna było powstawanie cechów pod koniec XV w. Wprawdzie dawniej w mieście istniały już prawosławne bractwa rzemieślnicze, ale miały one charakter towarzysko religijny. Cech natomiast za swój główny cel uważał sprawy zawodowo-wytwórcze, monopolizował produkcję, określał jej wielkość i ilość oraz walczył z konkurencją niezrzeszonych rzemieślników. Pierwsze cechy w Wilnie założyli w 1495 r. złotnicy i krawcy. Do połowy XVI w. zorganizowało się osiem rzemiosł w sześć cechów¹⁵.

Podsumowanie

W 1323 r. po raz pierwszy w źródłach pisanych zostało wymienione Wilno. Było stolicą państwa: tam w zamku rezydował władca wraz z dworem oraz przyjmował zagranicznych posłów. Jawnuta który odziedziczył Wilno został wielkim księciem. Dążąc do jego obalenia Olgierd i Kiejstut w pierwszej kolejności zajmują Wilno. Jagiełło zaciekle walczył o nie z Kiejstutem i Witoldem. Wilno było wymagane by w pełni zarządzać państwem Litewskim. Miasto to znajdowało się w samym centrum ziemi litewskiej, samorządność otrzymało w 1387 r. Na początku XVI w. Wilno było otoczone murem obronnym, ale już w pierwszej połowie XVI w. miast nie mieściło się w ich obrębie. W samym Wilnie powstawały liczne murowane budowle, zaczęły rozwijać się przedmieścia. Liczba mieszkańców prawdopodobnie sięgała 20 tys. Wilno stało się jednym z największych miast regionu. Jego znaczenie zwiększał fakt, że pełniło funkcję stolicy państwa. Rezydowali tutaj wielcy książęta litewscy, a gdy stali się jednocześnie królami Polski, Wilno stało się siedzibą Rady Wielkiego Księstwa Litewskiego, która kierowała państwem. Wilno było siedzibą biskupstwa. Na terytorium grodu znajdowała się katedra katolicka, a w mieście funkcjonowały domy modlitewne różnych religii. Dzięki działalności mieszczan, władców i Kościoła, Wilno było nie tylko stolicą – politycznym sercem państwa – ale także centrum wielkiego, zróżnicowanego pod względem etnicznym regionu oraz ośrodkiem kultury duchowej.

¹⁵ A. Eidintas, *Historia Litwy*, s. 97 – 98.

Bibliografia

1. Eidintas A., *Historia Litwy*, Wilno 2013.
2. Kiaupa Z., *Historia Litwy: od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, Warszawa 2007.
3. Kosman M., *Litwa pierwotna : mity, legendy, fakty*, Warszawa 1989.
4. Krawcewicz A., *Powstanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Białystok 2003.
5. Ochmański J., *Dawna Litwa: studia historyczne*, Olsztyn 1986.
6. Zajączkowski S. F., *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.*, Lwów 1930.
7. <http://niezwykle.com/vilius-petrauskas-panorama-xvi-wiecznego-wilna-niesamowity-widok-na-zamek-w-trokach-i-inne-prace-viliusa-petrauskasa/#prettyPhoto>